

Oslo-språket de siste to hundre år

Janne Bondi Johannessen

Sammendrag

Artikkelen viser at Oslo-språket representert ved folkemålet har forandret seg betydelig på to hundre år. Både fonologi, morfologi og inventaret av funksjonsord har endret seg, og særlig på de sistnevnte områdene har språket nærmet seg dansk. Man må da nesten spørre om Danmark vant over Norge til slutt. Etter å ha sett på syntaksen, er svaret klart nei. Oslo-språket er norsk, ikke dansk. Kilder til de eldste delene av språket i denne perioden er dels lingvistiske beskrivelser fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, og dels skjønnlitterære. Oskar Braatens Oslo-fortellinger har vært en fin kilde. En instruksjonsbok om korrekt dagligtale, der folkelige uttaler, ord og vendinger ble eksemplifisert og advarsler utferdiget, har også vært opplysende.

1. Innledning¹

I denne artikkelen vil jeg undersøke hvordan talespråket i Oslo har endret seg de siste to hundre årene. Hovedfokus vil være på faktiske språklige trekk innenfor fonologi, morfologi og syntaks; jeg skal vise at Oslo-målet har gjennomgått store endringer i løpet av disse to hundre årene, og at mange, men slett ikke alle, er i retning dannet dagligtale, og altså indirekte mot dansk.

For å kunne studere endringer i språket, er det nødvendig å ha tilgang til språklig empiri. Siden lydopptak er utilgjengelige for det meste av perioden, samtidig som det fantes et utviklet skriftspråk som først var dansk og siden ble norskere, skulle man kanskje tro at det ville være vanskelig å studere det folkelige talemålet, men jeg vil hevde at det er mulig. For det første finnes en omfattende beskrivelse av Oslo-målet av Amund B. Larsen fra 1907 samt noen mindre beskrivelser, som av Knud Brekke fra 1881. Videre finnes skjønnlitteratur, og da spesielt Oskar Braatens fortellinger fra Oslo, fra ca. 1910 og framover. Ingen av kildene går hele to hundre år tilbake i tid, men Braaten var født i 1881, og mange av menneskene han var omgitt av i det tette arbeiderstrøket på Sagene, var født en generasjon eller to før han, kanskje så tidlig som 1810–20. Brekkes oppfatning av Oslo-språket må ha

---

¹ Jeg vil gjerne takke Agnete Nesse og Helge Sandøy for konstruktive forslag til forbedringer av artikkelen.

vært dannet i 1870-årene om ikke før, og de som var voksne på den tiden, må ha vært født mellom 1800 og 1850. Begge har altså hatt informanter, om man kan kalle dem det, med et talespråk fra tidlig 1800-tall. Artikkelen vil ta for seg både lyd- og formverk samt inventar av funksjonsord og syntaks.

Avsnitt 2 gir en kort oversikt over Oslo bys historie. I avsnitt 3 forklares metoden. I avsnittene 4–8 diskuteres utviklingen av en del språklige trekk hovedsakelig innenfor fonologi, morfologi og funksjonsordsinventar, mens en diskusjon om variasjon og identitet samt syntaks, finnes i avsnitt 9 for en kort konklusjon i avsnitt 10.

2. Oslo bys historie i korte trekk

Mange endringer har skjedd i Oslo (eller Christiania og Kristiania, som byen også har hett) i løpet av de siste to hundre årene. Den første bymessige bebyggelsen man har funnet i Oslo, stammer fra ca. år 1000. Byen var et viktig sentrum for handel på grunn av de rike jordbruksbygdene rundt og på grunn av havna. Etter frigjøringen fra Danmark ble Norge en moderne stat, og det kom til nye institusjoner, som det første universitetet i Norge og Stortinget. Byens befolkning vokste hurtig fra 66 000 mennesker i hele Oslo og Akershus i 1800 til 925 000 innbyggere i samme område i 2012 (*Store Norske Leksikon*).

Befolkningsøkningen skyldtes ikke minst innflytting fra andre steder, noe som har hatt en innflytelse på språket. På den ene siden kom det mange fra andre østlandsbygder. På den andre siden var det innflytting utenfra. Under de fire hundre årene som lydrike under Danmark kom det til en stor andel danske embedsmenn og handelsmenn, dessuten var det også innflytting fra andre land i denne perioden. *Store Norske Leksikon* skriver:

I byene var det bare de som hadde borgerskap som hadde rett til å drive handel. Borgerskapet gikk som regel i arv fra far til sønn, og var meget vanskelig å oppnå for en ny mann. Borgerstanden kom derfor til å utgjøre en lukket krets, hovedsakelig bestående av etterkommere av innvandrere fra Danmark, Nord-Tyskland, Nederland og Skottland.

De siste førti årene har det vært atter nye innvandringsgrupper som har kommet til, fra andre land i Europa så vel som fra andre verdensdeler. Dette har ført til utviklingen av det man gjerne kaller multietnolekt (se Opsahl 2010 for en grundig analyse).

Det er altså mange innflyttingsgrupper som kan ha satt sitt språklige preg på byen. I denne artikkelen skal jeg ikke gå inn på dem enkeltvis – med

unntak av dansk, som jo er i særklasse med sin påvirkning gjennom skriftspråket og sin status som de herskendes språk.

3. Metode

Oskar Braaten beskriver i en av sine fortellinger madam Evensen i melkebutikken, som i en episode blir stående midt mellom en fin frue og den folkelige Kaia:

[H]un var så skamfull over Kaia så hun gjerne kunde søkke tvers igjennom gulvet. Men fruen måtte da vel endelig skjønne at *hun* ikke kunde noe for at det kom simple mennesker inn i butikken! Hun snakket så fint hun kunde, fruen skulde da iallfall skjønne at *hun* var av bedre folk! (Braaten 1930: 42.)

Denne episoden illustrerer en utfordring ved å beskrive Oslo-målets utvikling. Det er ikke bare snakk om én språklig varietet. Amund B. Larsen, blant andre, skriver i sin bok fra 1907 om folkespråket (”vulgærspråket” i Kristiania) og om den dannede dagligtalen. Sistnevnte ble brukt blant en stadig voksende norskfødt embedsstand fra 1814 og utover. Derfor utviklet den dannede dagligtalen seg og vant stadig mer terreng. Folkespråket ble snakket av dem uten utdanning eller som var lavt på rangstigen. Betegnende er det at Larsen, for å sikre seg talere av denne varianten, valgte straffanger da han skulle ha informanter til sitt arbeid. Folkespråkets lyd- og formverk er godt beskrevet i Larsen (1907), og Haraldsrud (2012) gir en grundig beskrivelse av lydverket og enkelte sider ved formverket. Syntaksen er ikke berørt av noen av dem. Det som synes klart, er at folkespråket ligger nær dialektene rundt byen og har tatt opp noen trekk herfra og noen derfra, mens den dannede dagligtalen ligger nært opp til den danske dannede dagligtalen (som argumentert av Haraldsrud 2012).

Embedsklassen vokste, men Kristiania hadde også mye industri. Jeg antar derfor at folkespråket hadde langt flere talere enn den dannede dagligtalen, selv om det helt sikkert var en del som hadde begge varietetene som del av sitt språklige register, slik Larsen (1907) beskriver. Det er derfor naturlig å bruke folkespråket som utgangspunkt for spørsmålet om endringer.

I tillegg til Larsen (1907), som til tross for informasjonen fra straffangene er en sekundærkilde, finnes det noe jeg velger å betrakte som primærkilde, nemlig fortellingene til Oskar Braaten, særlig utgivelsene fra 1930 og 1935. Braaten ble født i 1881 og vokste opp på Sagene i Kristiania, i fabrikkarbeidermiljø. De enkelte fortellingene i de senere bokutgivelsene er datert fra ca.

1910 og framover. Braatens fortellinger har svært mye dialog, og Braaten er bevisst på at persongalleriet snakker autentisk. Det kan man tydelig se ved forskjellene mellom øvrighetspersonene og arbeidernes språk. Selv om fortellingene er litterære og ikke dokumentariske, mener jeg altså at de kan brukes til dette formålet – og også fordi dialogene ikke er i konflikt med min egen språkfølelse og min egen kunnskap om språket i Oslo. Man kan innvende at kildene er fra senere enn 1814, som er utgangspunktet for sammenligningen med moderne språk, men det går etter min mening an å argumentere for at språket Larsen og Braaten beskriver, må være nokså likt det som ble snakket tidligere. For det første var fangene til Larsen ikke nyfødte da de ble brukt som informanter, og Braaten vokste opp i et samfunn hvor det også fantes gamle mennesker som var født lenge før han. Dette samfunnet var lite og tett; folk kjente de andre i gata og arbeidet gjerne på samme fabrikk, slik det går fram av fortellingene. Det er derfor sannsynlig at Braaten kjente svært godt til språket på Sagene.

Når det gjelder moderne Oslo-mål, har jeg brukt to primærkilder. Den ene er TAUS-undersøkelsen fra 1970-tallet (Hanssen et al. 1978). Denne har siden blitt gjort om til et moderne, søkbart talespråkskorpus med korrespondanser mellom lyd og transkripsjon av Tekstlaboratoriet ved UiO. Alle transkripsjonene er transkribert ortografisk, og noen også lyd nært. Korpuset har spontandialog med 245 000 ord hvorav 133 000 er fra Oslo vest og resten fra Oslo øst. I tillegg er det Norsk Talespråkskorpus-Oslo-delen (heretter NoTa) (Johannessen & Hagen 2008), som har de samme fasilitetene som TAUS-korpuset (men med mer begrenset lyd nært transkripsjon), og har spontandialog med 970 000 ord, med 431 000 fra Oslo vest og resten fra det som er kalt Oslo rest (hovedsakelig Oslo øst).

At deler av Kristianias folkespråk holdt seg lenge, ser vi av en helt annen type kilde, nemlig Inger Bugges (1949) bok *Korrekt dagligtale*, som er for dem som vil snakke “korrekt”, men som er usikre. Bugge, lærerinne i stemmebruk og språkføring, innrømmer at det er vanskelig å gi noen definisjon av begrepet korrekt dagligtale, men støtter seg på at selv “språkvitenskapsmennene” finner det vanskelig. Hun fastslår i stedet at det er det språket som brukes i skolene, på universitetet, i offentlige foredrag osv. Boka er inndelt i kapitler om trykkplassering i fremmedord til pronomener, preposisjonsbruk, ordvalg osv. Ofte er også gal bruk angitt, slik at leseren skal forstå hva man bør kvitte seg med av unoter. For eksempel anbefaler hun “forleden dag”, mens hun påpeker at “forrige dagen” er galt. Det er nok sjelden at slik litteratur brukes som kildemateriale for en deskriptiv språkvitenskapelig artikkel som den herværende, men jeg mener den er en god kilde til folkespråket. Det hun finner verdt å korrigere, altså det som beskrives som “galt”, er nettopp ulike språklige trekk som faktisk brukes, og som da må antas å være en del av

Kristianias folkespråk. Hennes bok kan derfor brukes som ytterligere informasjon om hvordan folkespråket var.

Hovedstrukturen i undersøkelsen er bygd opp rundt Amund B. Larsens beskrivelse, fulgt av eksempler fra Oskar Braatens fortellinger, og så en sammenligning med moderne Oslo-mål slik det framstår i TAUS- og NoTa-korpusene.

4. Lydsystem før og nå

Larsen (1907: 30–80) beskriver en rekke forhold som gjelder lyd læren i Kristiania. I det følgende har jeg valgt ut noen av disse trekkene.

4.1 Diftonger

Larsen poengterer (2007: 64) at siden de gamle diftongene manglet i skriftspråket (med ett unntak, nemlig *ei* i *nei*), ble det “et hovedmärke for den polerte tale” å unngå diftongene. Samtidig må det ha funnet sted “en slags nasjonal reaksjon” mot den danske påvirkningen som borgerskapet la seg til med sine monoftonger. Larsen mener at det av den grunn i folkespråket oppsto nye, uhistoriske diftongformer av en del leksemer, som *dau* fra *dø*, hvor det opprinnelig var en *øy*-diftong som så var blitt monoftongert, samt preteritumsformene *krøyp*, *frøys* og *brøyt* (op.cit. s. 65). Her skal det kort nevnes at Torp (1980) mener at det finnes en språkintern årsak til den uhistoriske *øy*-diftongen i de sistnevnte eksemplene, nemlig at disse preteritumsformene har endret seg ved analogi fra første klasse sterke verb, nemlig *bite*-klassen. Systemet har med dette blitt enklere og ryddigere.

I (1) ser vi at diftonger er rikt representert i Braatens *Oslofortellinger*, også av den nye, uhistoriske typen. Diftongene har altså holdt seg og dels blitt befestet i folkemålet.

(1)

- a. ingen skulde finne'n om dom leita aldri så mye (B, s. 217.)
- b. dom blir jo litt bleike og rare (B, s. 217.)
- c. dom minste av ungene kløiv op på knea hans (B, s. 227.)
- d. han skulde koke poteter og steike flesk (B, s. 14.)
- e. ta igjen den gode luren hu snøit 'n for! (B, s. 14.)

Om vi nå sammenligner med moderne oslospråk, slik det blir snakket på 2000-tallet, ser vi at diftonger er svært vanlig fremdeles, jf. tallene fra NoTa-korpuset (Johannessen & Hagen 2008):

	<i>Uten diftong</i>	<i>Med diftong</i>
<i>sten/ stein</i>	2	15
<i>skjev/ skeiv</i>	8	13
<i>ben/ bein</i>	25	60
<i>fet/ feit</i>	52!	22!

! = se kort diskusjon lenger ned.

Tabell 1: Diftonger på 2000-tallet

Vi ser at diftongene har en viss overvekt over monoftongene. Tar man med sammensetninger, er det et enda tydeligere bilde som avtegner seg. Det er bare én sammensetning med *sten* (*stenkast*), men mange med *stein* (*steingreier*, *steinkast*, *steinbrudd*, *steinhard*).

(2) Eksempler med *sten*:

- a. så har jeg sånn rundt sånn bed sånn inn- utenfor døren min og lagt stener rundt der (046, kvinne, 80, Grorud)
- b. og så det ene der med stener (060, kvinne, 80, Frogner)

(3) Eksempler med *stein*:

- a. jeg tror han var litt opptatt av kaste stein innimellom jeg (082, mann, 44, Grünerløkka)
- b. overraska over hvor tung den steinen var (097, kvinne, 33, Nordre Aker)

Vi legger forøvrig merke til at adjektivet *fet/feit* fordeler seg annerledes mellom monoftong og diftong. Én årsak kan være at nøytrumsformen *fett*, som er felles for begge, er telt med her. En annen årsak er nok at det har funnet sted en betydningsdifferensiering basert på diftong og monoftong. Mens *feit* har den opprinnelige konkrete betydningen 'tykkfallen', har *fet* både denne betydningen og i tillegg en nyere, noe slikt som 'fin, vakker, kul'. (Denne siste betydningen står ikke i *Bokmålsordboka*, som derimot ramser opp en rekke andre overførte betydninger uten å skille mellom ordformen diftongstatus.) Av korpuset framgår det at det ofte er nettopp den overførte betydningen som er brukt, og som nok er den direkte årsaken til denne fordelingen mellom diftong- og monoftong-former. Se (4)–(5):

(4) *feit*

- a. jeg var på konsert med Alicia Keys i sommer hun var ikke noe feit da (016, mann, 18, Vestre Aker)

- b. ikke feit men han var bare litt sånn stor på måte (105, kvinne, 15, Grünerløkka)

(5) *fet*

- a. Johnny Depp er fet jeg liker ikke “Blow” så godt (016, mann, 18, Vestre Aker)
 b. men de kunne hatt mye fetere effekter på lyset (089, kvinne, 18, Bærum)

Den nasjonale reaksjonen til fordel for diftonger som Larsen (1907: 65) skriver om, minner om det som Stjernholm (2013) omtaler som glocalisering. I dagens Oslo bruker Stjernholm dette begrepet om den bevisste bruken av norske navn og norsk språk på butikkskilt på Grünerløkka i motsetning til på Majorstua. I det Kristiania som Larsen beskriver, er det en reaksjon mot borgerskapets språk.

4.2 Tjukk l, kakuminaler og supradentaler

Flere språkforskere omtaler en distinksjon som knapt er kjent for Oslo-språket blant dialektforskere i Norge i dag, nemlig mellom to typer retrofleks. Brekke (1881 [1981: 30]) og Alnæs (1925 [1981: 116–17]) omtaler dem som supradentale vs. inverterte, mens Sørli (1943: 51) kaller dem kakuminale (og tjukke) og supradentale (og halvtjukke). Dette kan være den samme forskjellen som Christiansen (1948: 144) beskriver i det hun omtaler som kakuminaler og alveolarer, hvor de førstnevnte er assimilasjonsprodukter med tjukk l og finnes i store områder, inkludert sentrale østlandsmål, mens sistnevnte skal finnes i solørsk, sørtrøndsk og vestover til Romsdal.

Larsen (1907) skriver flere steder om forskjellen mellom supradentale og kakuminale lyder. Det går fram (op.cit. s. 70–72) at den kakuminale uttales med en tilbaketrukket tungespiss – altså som retrofleks. Den supradentale er da assimilasjonsproduktet av f.eks. *r+t* i mer svakt betonedede stavelser, som i *sikkert* vs. *lært*, *surt*. At distinksjonen mellom de to var reell i hvert fall fra et fonetisk perspektiv, kan man lese ut av Larsens tekst:

Forbindelserne *m* og [...] *rt* og *rs* uttales vel oftest i den yngre slægt således, at de snarere må regnes som kakuminale lyd (indeholdende tyk l) end supradentale (med r). Naturligvis kan forældre forebygge dette, og skolen bestræber sig også for at holde uttalen nede på det supradentale trin; men ingen av disse autoriteter kan ofre så megen tid på dette arbeide, at det kan monne noget mot bevægelsens tendens. Den samme kamp har skolen vistnok at føre i alle byer på Østlandet. (Larsen 1907: 26.)

I Brekkes omtale av lydene (1881: 18–19) går det fram at han mener at selve assimilasjonene mellom *r* og etterfølgende laminal er en nyhet i norsk. Og også han kommenterer at det er en uttaleforskjell der lyden kan være mer bakre, inspirert av tjukk *l*, antagelig da nettopp mellom apikoalveolar og apikpostalveolar.

Supradentale lyder:

I forbindelserne **rt**, **rd**, **rn**, **rl** og **rs** har det [“afbrudt” *r*] udøvet en assimilerende indflydelse på den følgende lyd ved at tvinge den ind i sin egen tilbaketrukne stilling

[...]

I svensk har **r** i disse forbindelser skabt inverteret **t**, **d**, **n**, **l**, og **s**. Disse lyd har trængt over grænsen og fået fast fod i folkesproget, også hos den dannede ungdom høres de ofte, men har dog endnu afgjort en vulgær klang. Som oftest blir inversionen betydelig forsterket, såat **r** endog også stundom går over til det tykke **l**, og der siges (polttN) for *porten*, (gåln) for *gården* osv. (Brekke 1881: 18–19.)

Dersom Brekke har rett i at assimilasjon av *r* og påfølgende konsonant var en nyhet i andre halvdel av 1800-tallet, tyder det på at en stor endring har funnet sted. I dag er assimilasjon (retroflektoring) vanlig i mesteparten av landet (Østlandet og nordover), se f.eks. Johannessen & Vaux (2013) og Johnsen (2012). Noe som underbygger denne antagelsen, er råd og normer som hevdes i samfunnet. For eksempel står det i Bugge (1949: 60) om ordforbindelser som *er så, var så*: “Bruk tydelig *r* og *s* hver for seg.” Det samme skriver hun om *perle* og *kejarlighet*: “tydelig *r* og *l* hver for seg.” Det er typisk at slike råd gjerne oppstår når det eksisterer variasjon mellom gammelt og nytt, og særlig når det nye holder på å ta over.

Når det gjelder de to ulike assimilasjonsproduktene, kan det tenkes at det også i dag er variasjon mellom de to typene uttale, som vi antagelig vil kalle apikoalveolar (supradental) og apikpostalveolar (kakuminal). Men nå er det ingen som legger merke til denne eventuelle variasjonen, og ingen som reagerer. Vi kan ikke vite om variasjonen er slik den var for nærmere hundre og femti år siden, men vi kan kanskje gå ut fra at avstanden mellom de artikulatiske ytterpunktene er mindre nå siden diskusjonen knapt gir mening for talere av dagens Oslo-språk.

4.3 Skarre-*r*

Larsen (op.cit. s. 27) skriver om skarre-*r* at det er en spredt forekomst av den i enkelte familier i Kristiania, noe han tilskriver påvirkning fra sør- og vestlandsk gjerne i forbindelse med barnepiker fra disse kantene av landet i de

tidligere delene av det 19. århundre, eller også påvirkning fra innflyttede familier i Danmark. Andre steder enn i Kristiania oppfattes skarre-r som en individuell talefeil.

Vi kan av metodologiske grunner ikke finne eksempler på skarring i historiene til Oskar Braaten. Det er rett og slett fordi det ikke er så lett å representere den med vanlige bokstaver slik Braaten ellers får til for andre språklige trekk.

Selv om Larsen skriver at det er spredte forekomster, må man likevel anta at denne uttalen var noe man påtraff regelmessig, siden han altså setter den opp mot talefeil. I dag er det knapt noen som er født i Oslo som skarrer, så her har det skjedd en endring. Dette er desto mer påfallende fordi det er stor tilflytting til Oslo, og om mange familier ikke har barnepike, er det i hvert fall mange som har minst én forelder fra en skarrende kant av landet. Når skarringen ikke har samme effekt hos disse som for et par hundre år siden, er det nærliggende å anta at det skyldes at skarring ikke er forbundet med den samme prestisjen i dag som den gangen da dansken var øvrighetens språk. Dette er ekstra interessant siden skarring ellers i landet er et fenomen som sprer seg (Torp 2007).

4.4 Åpne vokaler

Ifølge Brekke (1881: 9) var senkning av vokal vanlig: “I vulgærsproget er i i almindelighed sunket til e”. Senkning henspiller på at en vokal uttales med en åpnere og mer bakre tungestilling (som i *fesk* ‘fisk’ og *spelle* ‘spille’). I det videre kaller jeg det ikke senking, men heller åpen vokalkvalitet, for ikke å si noe om etymologien til disse vokalene – som til og med kan være ulik for de enkelte ordene. Vi skal også huske at det kun gjelder for enkelte ord; *hviske* og *rippe* har for eksempel ikke varianter med åpen vokal, mens *leppe* og *domme* ikke har noen trang variant. I Oskar Braatens fortellinger er det flust av eksempler på åpne vokaler:

(6)

a. /i/ – /e/

Slepp vadsekken! (B, s. 214.)

Nå lå dom og spelte sveis (B, s. 218.)

b. /e/ – /ø/

dom glømmer (B, s. 220.)

og gjømme meg (B, s. 231.)

c. /ɯ/ – /ø/

Dom har spørt etter dig (B, s. 221.)Så går tia den stønna! (B, s. 143.)

d. /y/ – /ø/

Fløtt dig (B, s. 227.)jeg har inga matløst (B, s. 244.)når det kommer til støkket (B, s. 144.)

Når vi sammenligner med uttalen i TAUS-korpuset fra 1970-tallet, ser vi at det riktig nok er noen forekomster av åpne vokaler, men at de trange vokalerne, de som er nærmest skriftspråket, er desidert vanligst.

<i>Trange vokaler</i>		<i>Åpne vokaler</i>	
spurt	8	spørt	5
spilt	13	spelt	0
glem	9	gløm	2
stund	1	stønd	3
flytt	68	fløtt	9
stykke	21	støkke	8
Til sammen	120		27

Tabell 2: *Vokalkvalitet, Oslo, 1970-tallet, fra TAUS-korpuset.*

Siden NoTa-Oslo-korpuset ikke er transkribert lydner, kan det ikke brukes uten videre for å telle forekomster. Men det virker klart på denne forfatteren som om TAUS-korpuset gir et ganske godt bilde av språket i dag også, altså at åpne vokaler ikke er særlig vanlig lenger. Et testsøk i NoTa-korpuset viser at tendensen som man ser på 1970-tallet, er den samme i dag. Jeg valgte å se på verbet *flytte* og lyttet til ett treff per person som brukte dette ordet. Det var til sammen 141 ulike personer. Av disse var det 123 som brukte den fremre, trange vokalen, altså *flytte*, mens det bare var 18 som brukte *flotte*. Vi kan konkludere med at åpne vokaler er et trekk som kan se ut til å ha holdt seg stabilt siden 1970-tallet, men som nok gjennomgikk endringer de siste femti til hundre årene før dette.

4.5 Trykk

I likhet med andre dialekter på Østlandet hadde også folkespråket i Kristiania trykk på første stavelse i lånord. Slik fulgte dialekten systemet til andre ord i språket. Larsen (1907: 34) sier det slik:

I denne overflytning av fremmetords aksent ligger et av hovedmårkene for den rent vulgære tale. [...] Den rene østlænding kvier seg i høi grad for at gå utenfor sin dialekts regler om eftertrykkets plads.

Larsen gir eksemplene *fabrikk*, *jesell* (gesell) og *meddisin*. Det siste eksemplet viser at man av og til kan leke med rettskrivingen for å få fram det intenderte trykket på første stavelse. Men dette er ikke noen gjennomført tradisjon og er ikke brukt av Braaten.

I talespråskorpuserne er ikke trykk merket, så det nytter ikke å søke etter det. Jeg undersøkte ordet *fabrikk* i NoTa-korpuset. 10 personer bruker ordet, seks med trykket på siste stavelse. Jeg undersøkte også ordet *medisin*, hvor det også til sammen var 10 personer som brukte det. Her var det åtte med trykket på siste stavelse. Det kan altså se ut som trykk på siste stavelse har størst utbredelse, men det er små tall, så konklusjonen må tas med et forbehold.

At trykkplasseringen er viktig i dannet dagligtale, illustreres av at Bugge vier et helt kapittel til “Betoningsvanskeligheter ved enkelte ord og uttrykk” (Bugge 1949: 53–61).

5. Morfosyntaks

5.1 To eller tre kjønn i Oslo-målet?

Norsk har tradisjonelt tre kjønn, og dette bekrefter også Larsen (1907: 17) om folkespråket i Kristiania.

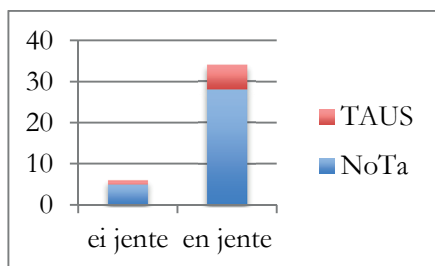
For at man skal kategorisere noe som grammatisk genus, altså kjønn, kreves det kongruens i andre ord i setningen. I motsatt fall er det kun snakk om bøyingsklasse. Det betyr at formene med *a*-suffiks, *jenta*, *sola*, *boka*, ikke er evidens for tre kjønn, mens determinativer og adjektiver som bøyes i samsvar med substantivet, er det (Hockett 1958). Mens det er lite kontroversielt at Oslo-målet har hankjønn og intetkjønn, er det vist flere ganger (Lødrup 2011, Fretheim 1985) at hunkjønn ikke lenger finnes i Oslo.

I Oskar Braatens fortellinger er det helt klart at hunkjønnskategorien fortsatt eksisterer som eget genus, se (7). Her finner vi både determinativene *ei* og *inga*, eiendomspronomenene *mi* og *di* samt adjektivet *eia*.

(7)

- a. det sto inga “søster” over dom (B, s. 218.)
- b. di eia mor sitter og juger (B, s. 232.)
- c. bare det ikke er mi skyld (B, s. 219.)
- d. å ta med sig ei pakke sigaretter (B, s. 221.)

Oslomålet i dag er presentert i figuren nedenfor eksemplifisert med kongruens mellom determinativen *ei* og hunkjønnssordet *jente*.

Figur 1: *ei jente* og *en jente* i TAUS- og NoTa-korpusene.

Vi ser at søylen for *ei jente* er lav. Den har til sammen seks forekomster – en i TAUS og fem i NoTa. I søylen for *en jente* er det til sammen 34 forekomster – seks i TAUS, 28 i NoTa. Her er noen autentiske eksempler fra TAUS (8a,b) og NoTa (8c,d):

(8)

- a. og var det ei jente du synes noe om (a12, mann, ca. 50)
- b. og så ønsket min far altså en jente (a51, kvinne, 74, vest)
- c. jeg har liksom vært forelska i ei jente (035, mann, 18, Østensjø)
- d. du kan aldri begynne å elske en jente med en gang (036, mann, 21, Sagene)

Helge Lødrup viser at selv om det fortsatt finnes en “hunkjønnnsform” av det etterstilte possessivpronomenet, *mi/di/si*, i Oslo-målet, kan ikke denne ansees å delta i fullverdig kongruens, men at det heller er slik at dette pronomenet kun forekommer direkte etter bestemthetssuffikset *-a* (Lødrup 2011: 123–125).² Han har også sett grundig på kongruensen i NoTa-kor-

² Dersom possessivpronomenet hadde hatt ”fullverdig” kongruens med substantiver av passende type, dvs. de (tidligere) hunkjønnssubstantivene, ville man vente at pronomenet forekom uavhengig av posisjon, enten det var foranstilt, etterstilt eller i predikativ. Men i moderne Oslo-mål er det altså bare den etterstilte som finnes. Altså:

puset og sammenlignet med bygder som har en klart tregenusdialekt. Mens bygdene har en forekomst av feminine kongruensformer på ca. 1:500, er det i NoTa-korpuset 1:7500 (Lødrup 2011: 130).

Konklusjonen er at Oslo-målet ikke har tre kjønn i dag, men hadde det fram til for drøyt hundre år siden.

6. Leksikon: funksjonsord

6.1 Adverbet ikke

Larsen beskriver spesielt adverbet *ikke*, som ikke alltid har hatt denne formen. “Særegen for KVlg. synes derimot antagelsen av nægtelsen ikke, mens omegnen har *itte* og *inte*, måske en temmelig ny forandring, men vel gjennomført.” (Op.cit. s. 21.)

Som Larsen skriver, er endringen gjennomført. Det er ingen eksempler i de moderne korpusene på noe annet enn *ikke*. De eksemplene på *itte* som finnes i Oskar Braatens fortellinger, underbygger Larsens antagelse, siden de som bruker det der, er utenbys fra.³

6.2 Pronomener

1. person flertall akkusativ: vårs

Larsen (op.cit. s. 110) har i sin pronomensoversikt satt opp *vors* som Kristiania folkespråks objektsform for 1.person flertall. Denne formen brukes også i Braatens fortellinger:

(9)

a. du er ikke no bedre du, enn noen av vors (B, s. 244.)

b. du er jo snart lik alle vors andre (B, s. 244.)

(Braaten og Larsen skriver *vors*, og ikke *vårs*.)

- (i) *min*/**mi* bok
- (ii) boka **min*/*mi*
- (iii) den boka er *min*/**mi*

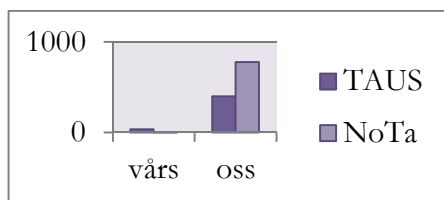
Legg merke til at selv når det er hunkjønnformen av susbtantivet som brukes, som i (iii), er det ikke hunkjønnformen av possessivpronomenet vi finner. Det er altså et strengt krav om at possessivpronoment er direkte etterstilt. Bare da kommer det noe som kan ligne på kongruens, men som da altså bør tolkes på en annen måte.

³ Ordet *itte* finnes i Oskar Braatens fortellinger, men det er tydelig at det brukes av folk som ikke er fra byen. Oline, som er nevnt i (i) nedenfor, sier på s.13: *Jeg er fra landet jeg, ser du, og er kommen hit og skal høre mig om etter arbe!* Ytringen i (ii) viser at også i det tilfellet er det snakk om en innflytter.

(i) Oline snufser: Nei, itte alle! (Oline i Braaten 1935: 20.)

(ii) Og når sommern kommer for alvor, da er jeg langt vekk herifra! For jeg holder det itte ut her i byen lenger! Jeg må hjem! (Helga i Braaten 1935: 86.)

Vi ser at det har skjedd en stor endring i Oslo-målet på de drøye hundre årene siden Larsen og Braaten.

Figur 2: *vårs* og *oss* i TAUS- og NoTa-korpusene.

Søylene viser at det er en stor overvekt av *oss*, ikke *vårs*. I TAUS er det 35 tilfeller av *vårs* og 400 av *oss*. I NoTa er det 2 tilfeller av *vårs* og 778 av *oss*.⁴ Vi tar med et par eksempler fra TAUS og NoTa.

(10)

- a. så vi måtte gå å vise vårs for henne (a43, kvinne, 65, øst)
- b. nå kan vi bare sette vårs å vente (056, kvinne, 81, Østensjø)

Her har det skjedd en stor endring. Vi noterer at så sent som i 1949 følte Bugge det nødvendig å advare mot *vårs* (Bugge 1949: 42).

Tredje person

I dette avsnittet vil vi ikke skille mellom nominativ og akkusativ (og dativ). Det er knapt forskjeller mellom kasusene i tredje person i Larsens pronomenoversikt (op.cit. s. 112–3), og sannsynligvis ikke så stor forskjell i dagens Oslo-mål heller.

Til gjengjeld innfører jeg et skille mellom animat og animat, som Larsen ikke nevner, fordi dataene viser at det her har skjedd en endring. Når det gjelder pronomen brukt som artikkel ved navn, vises det til avsnitt 7.1.

•*Hunkjønn (animat), entall*: henne, hu og a

Larsen (op.cit. s. 112) kategoriser hunkjønnspromenenene i nominativ slik:

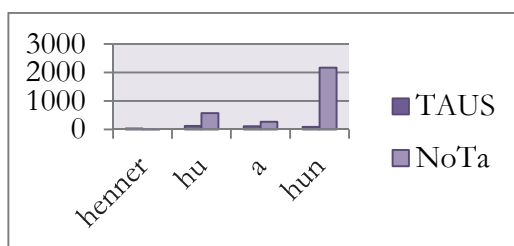
⁴ I dette og andre tall fra TAUS-korpuset, skal leseren være klar over at det bare er en mindre del av korpuset som er transkribert lydner, og hvor det altså blir mulig å finne eksempler på pronomen som ikke er standardisert bokmål, slik som *vårs* og *henne*. Det vil altså sannsynligvis være flere av dem enn det som er med i tallmaterialet her. Til gjengjeld er de klitiske pronomenene *a* og *n* transkribert gjennomgående i både TAUS- og NoTa-korpuset. I sistnevnte korpus er ustandardiserte uttale av pronomenene merket spesielt, så de er gjenfinnbare.

ekstra betonet: *benner*, betonet: *hu*, ubetonet: *a*. I akkusativ regner han ikke med *hu*, slik at det da bare er *benner* og *a*. Braaten har mange forekomster av to av dem:

(11)

- Hu er her ute hver søndag (B, s. 219.)
- Åssen er det med dig nå?, sier 'a. (B, s. 219.)
- Nå stod 'a stille og daska med rompa [kua] (B, s. 228.)

Nedenfor ser vi en oversikt over de tre hunkjønnsformene slik de er representert i TAUS- og NoTa-korpuset:

Figur 3: Hunkjønnspronomenener i TAUS- og NoTa-korpusene.

I TAUS-korpuset er det 39 tilfeller av *benner*, 125 tilfeller av *hu*, 117 av *a* og 94 av *hun*. I NoTa-korpuset er det 5 tilfeller av *benner*, 525 av *hu*, 271 av *a*, og 2171 av *hun*. Vi ser altså at det er en enorm vekst i *hun* i det nyeste korpuset, på bekostning av den andre formene. Og denne formen var ikke engang nevnt hos Larsen. I TAUS-korpuset, som er drøye 40 år eldre, er det fortsatt *hu* som har flest forekomster. Utviklingen vekk fra folkespråkets former er i tråd med Bugges (1949: 35) formaninger.

Vi tar med noen eksempler fra TAUS (12) og NoTa (13):

(12)

- så tok henner å lirka begge flett`ne mine neri den dærre skolepult`n (a43, kvinne, 65, øst)
- bror`n min er død og hu er begynt heldagsærbe (a29, kvinne, 55, øst)
- ... brøy a seg vel ikke no om vårs (a43, kvinne, 65, øst)
- hun bodde nemlig i apotekergården i gamleby`n (a39, M, 68, øst)
- hu har vært vaskekone for alle dissa store familiene oppe på vestkanten hu (a43, kvinne, 65, øst)
- så kunne hu leksene og ikke jeg (a29, kvinne, 55, øst)
- jeg tenkte jeg skulle få sett a (a43, kvinne, 65, øst)

(13)

- a. hun kom bort til henner en tur òg da (178, mann, 67, Ullern)
- b. hu flytta jo oppover dit # når a var ung jente hu (185, kvinne, 37, Gamle Oslo)
- c. hun blei jo så full som a var midt på dagen (027, kvinne, 18, Nordre Aker)
- d. hun hadde laget et skilt da på vei Holmenkollveien (002, mann, 28, Vestre Aker)

Vi gjør ingen syntaktisk analyse av pronomenene, men det ser ut til at, som Larsen sier, *henner* brukes bare i trykksterk stilling. Det ser videre ut til at *hu* brukes mest foran det finite verbet, som i (12b, e) og (13b), men også i høyredislokering der subjektet er gjentatt, som i (12e) og (13b). Dessuten brukes det også etter det finite verbet dersom noe annet står i topikposisjonen i setningen, som i (12f), gjerne da med noe betoning. Pronomenet *a* brukes etter det finite verbet, som i (12c), og etter subjunksjon, som i (13c), men også etter infinitive verb dersom det ikke er subjekt, som i (12g). Disse generaliseringene gjelder selvsagt bare for folkespråket, der formene finnes. En analyse av dagens bruk av pronomenene vil være altfor omfattende til å gjøre innenfor rammen av denne artikkelen. Av den grunn unnlater jeg å undersøke bruksbetingelsene for *hun*.

• *Inanimat a:*

I Braatens fortellinger ser vi at *a* også brukes ved inanimat referanse:

(14) skal jeg flye bort i Sorgenfrigata etter 'a? [lommeboka] (B, s. 172.)

Dette er jo kjent i norske dialekter, men finnes ikke i dagens Oslo-mål, så vidt denne forfatteren vet. (Å undersøke det i korpusene er en for stor oppgave for denne artikkelen, fordi hvert tilfelle må studeres med betydningskontekst.)

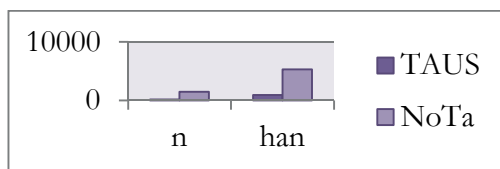
• *Hankjønn (animat og inanimat): han (betonet) og n (ubetonet), nominativ og akkusativ*
Det er, som vi ser, betydelig mindre variasjon i hankjønnspromenenene, ifølge Larsen. Braaten har de samme to pronomenene, (15a, b).

(15)

- a. han stirrer (B, s. 244.)
- b. så flokker dom sig omkring 'n (B, s. 220.)

Vi ser at *han* og *n* begge er i bruk i moderne Oslo-mål:

Figur 4: Hankjønnspronomen i TAUS- og NoTa-korpusene.

I TAUS er det 137 tilfeller av *n* og 919 av *han*. I NoTa er det 1496 forekomster av *n* og 5289 av *han*. Det er ikke noe som tyder på at noen av dem har vært i endring. Det er riktig nok forholdsvis flere tilfeller av *n* i korpuset med det mest moderne språket, men dette kan ha andre forklaringer, for eksempel at opptakssituasjonen har vært mer avslappet i NoTa med større grad av flytende og rask tale. Uansett er det så mange av begge former at det ikke ser ut som en endring.

(16)

- ja min far han var i grunn politisk interessert (a07, kvinne, 36, øst)
- så lå han på sykehuset (a43, kvinne, 65, øst)
- så n fikk mer juling når n gikk på skolen (a15, mann, 55, øst)
- og da sa han det (a43, kvinne, 65, øst)

(17)

- jeg skjønner ikke hva han skal på landslaget å gjøre (002, mann, Vestre Aker)
- ja han har skrevet om barndommen sin (061, mann, 80, Frogner)
- hvor gammel er n da ? (035, mann, 18, Østensjø)
- så sitter n der og så prater n (112, mann, 37, Ullern)

•*Inanimat*: han og n

Når hankjønnspronomenene kan ha inanimat referanse, er det sannsynlig at også det gjelder hankjønnspronomenene. Og vi ser at slik er det. (18) er fra TAUS. Eksempel (19) fra Braaten er flertydig. Den ubetonete formen *n* kan brukes om inanimat referanse, men vi vet ikke om det er en ubetonet form av *han* eller av *den*, så eksemplet viser strengt tatt ikke så mye:

(18) Vålerenga er ikke som han har vært før i tida (a43, kvinne, 65, øst)

(19) dom glømmer både båten og han som sitter i n (B, s. 220.)

Eksemplet i (18) må også kommenteres. Der ser det ut som om hankjønnspronomenet viser til et hankjønnsord, Vålerenga. Imidlertid er dette et steds-

navn og følger ikke vanlige genusregler. Når det gjelder pronomenene *han* og *n* har det nok ikke skjedd så mange endringer ved animat referanse. Derimot har vi sett at de kan brukes ved inanimat referanse, og det er ikke lenger mulig i Oslo-målet. Dette er en stor endring.

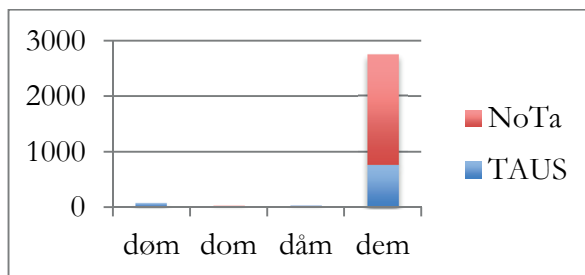
• *Tredje person flertall. Pronomen:* *døm, dom, dãm, dem nominativ+akkusativ*
Larsen (op.cit. s.113) mener at det ikke noen kasus-skillen mellom 3.p. flertalls-pronomenene. De er alltid *døm, dom, dãm* (og med variantene *røm, rom, rãm*). Larsen nevner også *dem*, som han avviser som “en penhet [...] hos folk som ellers taler vulgært, og som en moderat “kjækhet” hos skolegutter der egentlig hjemme har lært at bruke *di*; det høres også undertiden i utvungen dagligtale (hos ældre)” (op.cit. s. 24). For ordens skyld skal det nevnes at Larsen har med formen *de* også, men at den utelukkende er demonstrativ eller artikkel.

Braatens fortellinger inneholder mange eksempler på pronomenet, som han har generalisert til å skrives *domr*:

(20)

- a. Dom trampa og bråka og skravla (B, s. 215.)
- b. Undres å dom vil si i morra (B, s. 242.)
- c. Dom hadde sett så rart på'n i efta (B, s. 244.)

Nedenfor ser vi i hvilken grad de ulike formene er brukt i TAUS- og NoTa-korpusene:

Figur 5: Tredje person flertallspronomen i TAUS- og NoTa-korpusene.

TAUS har 70 forekomster av *døm*, 6 av *dom*, 32 av *dãm* og 767 av *dem*. I NoTa er det to eksempler på *døm* og ingen på *dãm*, mens det er 30 på *dom*. Så er det 1977 tilfeller av *dem*. Vi ser med andre ord en enorm forskjell mellom moderne Oslo-mål og språket i eldre tider. Det som bare var noe tilgjort i følge Larsen, er nå så å si enerådende. Vi tar med noen eksempler:

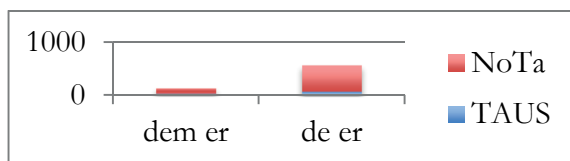
(21)

- a. døm va helt neppå hær (a43, kvinne, 65, øst)
- b. får dåm va jo redd jæ hadde fesjvinni (a20, mann, 61, øst)
- c. tida flyr fort der dom har en, ikke sant, frihet (071, mann, 36, Gamle Oslo)
- d. ja dem er så opptatt òg nå vet du (059, kvinne, 79, St.Hanshaugen)

6.2.1. Kasus ved pronomenen

Som vi så har sett, skildrer Larsen (op.cit. s. 113) et språk der det ikke er forskjell på kasus-bruk i 3.p. flertall av de personlige pronomenenene. Ja, formen *de* eksisterer ikke i Kristianias folkespråk. Dette kan vi sette opp mot dagens språksituasjon.

I TAUS og NoTa er det ikke gjort noen syntaktisk annotering, og materialet er altfor stort til at det er tidsmessig mulig å analysere alt for hånd. Det vi kan gjøre for å få en pekepinn, er å bruke en typisk subjekt-verb-konstruksjon og sjekke. Da velger vi ganske enkelt *dem er* og *de er*. Det som vil være av feil, vil være likt fordelt mellom begge korpusene, men en kursorisk gjennomgang viser at vi stort sett får nettopp subjekter på denne måten. Vi ser fordelingen av dem:

Figur 6: *dem er* vs. *de er* i TAUS- og NoTa-korpusene.

De nøyaktige tallene er for TAUS: *dem er*: 21, *de er*: 68. For NoTa: *dem er*: 98, *de er*: 488. I TAUS-korpuset er det mer enn tre ganger flere tilfeller av *de er*, mens i NoTa er det nesten fem ganger flere. Oslo-målet har med andre ord forandret seg voldsomt fra Larsens tid. Her er noen eksempler, TAUS i (22), og NoTa i (23):

(22)

- a. dem er strødd rundt omkring på trygdeheimer (a43, kvinne, 65, øst)
- b. det er Vålerenga og Tøyen, dem er for det meste sammen da vet du (c03, mann, øst)
- c. men de er jo nokså like alle sammen ikke sant så (a25, mann, 43, vest)

d. de skal liksom fremheve at de er liksom høyere oppe enn (c02, kvinne, øst)

(23)

- a. ja dem er så opptatt òg nå vet du (059, kvinne, 79, St.Hanshaugen)
- b. så dem er sånn ordentlig Kampen- Vå- folk? (119, kvinne, 39, Bjerke)
- c. de er jo flinke (052, kvinne, 74, St.Hanshaugen)
- d. de er veldig europeiske og moderne de som bor liksom i utlandet (094, kvinne, 19, Bærum)

At formen *de* har vunnet fram i Oslo, behøver ikke bety at det er innført et kasussystem. Ifølge Larsen har ikke dialektene i Kristianas nærere og fjernere omegn noen *de*-form, og altså ikke noe kasusskille (op.cit. s. 28–29). Derimot skriver han at middelklassen i det nittende århundre gjerne prøvde å etterligne skriftspråkets *de*, slik at denne formen kan forekomme i alle syntaktiske funksjoner blant den yngre generasjon: *jæi så di*. Vi kan ikke få testet utbredelsen av *de* brukt som akkusativform i TAUS og NoTa, dels fordi syntaktisk tagging mangler, og dels fordi *de* alltid kan være en artikkel eller en demonstrativ, slik at det i så fall måtte gjøres manuelt. Men vi finner lett eksempler på *de* brukt som objekt:

(24)

- a. for jeg hadde sett de og så (157, kvinne, 38, St.Hanshaugen)
- b. han hadde bare begravd de sånn rundt omkring (015, mann, 18, Vestre Aker)
- c. når jeg leser de nå så tenker jeg .... (158, kvinne, 38, Bærum)

Det er ulike måter å tolke *de* i ikke-subjektsposisjon på. Julien (2005: 122) mener at *de* ved restriktive underledd må analyseres som en bestemmer med et utelatt overledd. Lødrup (1984: 69–76) ser en systematisk bruk for *de* når den er i temaposisjon først i setningen, samt når den står til et restriktivt underledd. Det sistnevnte mener han kan enten tolkes som bestemmer for et utelatt overledd, slik Julien altså senere har argumentert for, eller som en generalisering av et pronomen som bare brukes når det er ikke-nøytralt, det vil si når det ikke er trykklett, anaforisk eller står på en umarkert plass. Lødrups artikkel er forøvrig den siste i et tidligere ordskifte mellom Papazian (1982), som holdt en knapp på påvirkning fra skriftspråket, og Lødrup (1982). Ser vi på eksemplene i (24), blir det likevel klart at disse ikke hører med blant konstruksjonene som er diskutert av Lødrup og Julien, mens de er nevnt hos Papazian.

6.3. Spørreord

Larsen (op.cit. s. 116) nevner at spørrepronomenene *å*, *vekke*, *vemm* (også brukt attributivt), *åssen*. Spørreordet *å* settes gjerne sammen med andre ord: *åfferen*, *åfferslag*, *åffernoe*).

Braaten har mange eksempler på spørreord i sammensetninger med *å*:

(25)

a. Men <u>å</u> var detta for en raring? (B, s. 214.)	åpent spørsmål ('hva')
b. <u>Å</u> mange ganger har du vært inne? (B, s. 221.)	grad ('hvor')
c. skryti over <u>å</u> full han var i går (B, s. 180.)	grad ('hvor')
d. <u>Å</u> har den karen vært hen? (B, s. 221.)	sted ('hvor')
e. sa ikke <u>å</u> tid hu skulde komma hjem (B, s. 181.)	tid ('når')
f. <u>Åssen</u> var det der? (B, s. 218.)	
g. <u>Offer</u> kunda han ikke få væra i fred (B, s. 219.)	

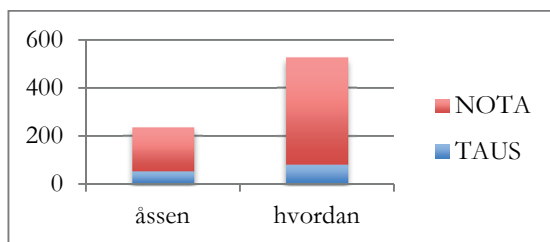
Den herværende artikkelforfatterens kjennskap til Oslo-dialekten gir en sterk mistanke om at bruken av *å* er helt ute av språket. Det er ikke helt lett å teste det i korpusene, fordi korpusene stort sett bare er transkribert i henhold til standard skriftspråk. Ved å lete har jeg likevel kommet over noen få i TAUS, (26a–c) og NoTa (26d) ytret av gamle mennesker:

(26)

- og i spisestuen å var det for en farge med det da (a51, kvinne, 75, vest)
- da kan De tenke Dere å tid det var da (a43, kvinne, 65, øst)
- jeg vet ikke å mange meter det kan være sånn åtte kvadratmeter (a20, mann, 61, øst)
- å for noen andre da (055, mann, 91, Gamle Oslo)

Interessant nok må *å*-formen ha vært levende så sent som i 1949, da Bugge finner det nødvendig å minne om at den er gal i korrekt dagligtale: "Si *hva*, ikke *å*." (Bugge (1949: 60.)

Til gjengjeld lever formen *åssen* fortsatt. Den er da også tillatt i skrift. Nedenfor ser vi fordelingen av de to formene i TAUS og NoTa:

Figur 7: åssen og hvordan i TAUS- og NoTa-korpusene.

I absolutte tall har TAUS 53 tilfeller av *åssen* og 81 tilfeller av *hvordan*. NoTa har 182 tilfeller av *åssen* og 444 av *hvordan*. Den relative andelen av *åssen* i forhold til *hvordan* var nok noe høyere i TAUS, men begge er fortsatt i bruk i NoTa også, ser vi.

(27)

- så lurte n på åssen han skulle greie dette da (a15, mann, 55, øst)
- se åssen dem bærer seg at når dem går inn (a43, kvinne, 65, øst)
- det viser hvordan forholdene lå an på boligmarkedet altså (a48, mann, 70, vest)
- jeg kjenner ikke til hvordan de unge liker seg eller ikke (a51, kvinne, 54, vest)

(28)

- åssen trives du her på skolen? (023, mann, 18, Søndre Nordstrand)
- jeg veit akkurat åssen veien ser ut opp der ikke sant (031, mann, 18, Grünerløkka)
- gud vet hvordan formen er og sånn så (005, kvinne, 30, Søndre Nordstrand)
- når du hører om folk hvordan folk har det på jobb (112, mann, 37, Ullern)

Ellers brukes jo *vemm*, altså *hvem*, i dag også attributivt, og det gjør også *hvilken*, som han skriver *vekke*. Men Larsens skrivemåte antyder en annen uttale enn i dag. Han nevner også at ordet kan bøyes; *vekken*, *vekka*, *vekke*. Det er helt ukjent i dag. Et par eksempler med attributiv *hvem* følger nedenfor fra henholdsvis TAUS og NoTa:

(29)

- ja det kommer an på hvem lærer det er da (c03, mann, 16, øst)

- b. men jeg veit ikke hvem klubb han er med i egentlig jeg (100, mann, 36, Alna)

Bugge finner grunn til å advare utfyllende mot denne bruken av *hvem*: “Pass på at det gale *hvem* ikke får innpass. Dette er en meget vanlig feil, særlig hos barn, og den har lett for å henge igjen hos voksne.” (Bugge 1949: 37.)

7. Syntaks

7.1. Prepropriell artikkel

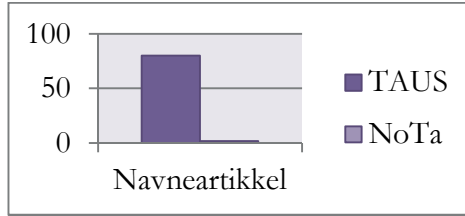
Artikler ved navn og navnlignende slektskapsord er ikke nevnt hos Larsen. Slike prepropriele artikler er utbredt over store deler av landet. Johannessen (2008 a) viser at mens de fortsatt fantes i Oslo-målet på 1970-tallet, er de så å si borte fra moderne talespråk i Oslo (se nedenfor). For mer om prepropriele artikler, se Johannessen & Garbacz (2013) og Håberg (2011). I Braatens fortellinger er den prepropriele artikkelen tilstede overalt.

(30)

- a. Hu mor, ja! (B, s. 219.)
- b. Forsyne meg skal jeg ikke be a mor om å ta med seg ei pakke (B, s. 221.)
- c. Der humper han Store-Knut på krykkene og er høvding over alle (B, s. 219.)
- d. Han Harald holdt sig for sig sjøl om dagene (B, s. 226.)
- e. Jeg skal hilse deg fra n Tomas og n Otto og n Petter og n Mikal (B, s. 231.)

Johannessen (2008 a: 73) viser at det totale antallet *han/bun/bu/a/n* foran substantiver som refererer til menneske (altså både egennavn og fellesnavn som *kelner, dame* osv.) i NoTa-korpuset, er 235. Av disse utgjør den prepropriele artikkelen 4 tilfeller, altså 1,7 %. I TAUS-korpuset er det 56 tilfeller av *han/bun/bu/a/n* foran slike menneskelige substantiver. Av disse var det 48 klare prepropriele artikler, altså 80 %.⁵ Forskjellen er illustrert i figur 8 (fra Johannessen 2008 a: 73).

⁵ De tilfellene som ikke var prepropriele artikler, var psykologisk distale demonstrativer, som *bun dama* og *han bussjåføren* (se Johannessen 2008a, 2008b).

Figur 8: Navneartikler i TAUS- og NoTa-korpusene.

(31a) gir et eksempel fra TAUS, resten (31b–d) er fra NoTa. De som bruker prepropriell artikkel i sistnevnte korpus, er gamle.

(31)

- a. men, hu mamma hu var reinjøringskone (a43, kvinne, 65, Oslo øst)
- b. og det sa a mor til meg at den skulle aldri bry meg noe om # den sekten der (045, kvinne, 79, Romsås)
- c. den har n Arne lånt av meg nå forresten (175, mann, 80, Ullern)
- d. akkurat, der kommer taxien til a Gerd (045, kvinne, 79, Romsås)

Den preproprielle artikkelen har altså forsvunnet fra Oslo-språket i dag. De som brukte den i TAUS-korpuset, var over 60 år (Johannessen 2008 a: 73), så på 1970-tallet var den klart for nedadgående. Men for bare 100 år siden levde den i beste velgående.

7.2 Possessivitet

Possessivitet har svært mange ulike realisasjoner. Selv der det er brukt eiendomspronomen, er det flere typer som ikke er en del av standard-skriftspråket. Én type er eiendomsforhold ved slektskapsnomener, hvor nomenet kan ha ubestemt form med et etterstilt eiendomspronomen. En annen type er ved navn hvor navnet kan etterfølge et etterstilt eiendomspronomen. Hos Braaten finnes begge typene:

(32)

- a. Det er bare mor hans som har fått doktern til å sende'n på øya (B, s. 218.)
- b. Tenk at han er far din! (B, s. 193.)
- c. Vilde han ta plassen hans Knut (B, s. 226.)

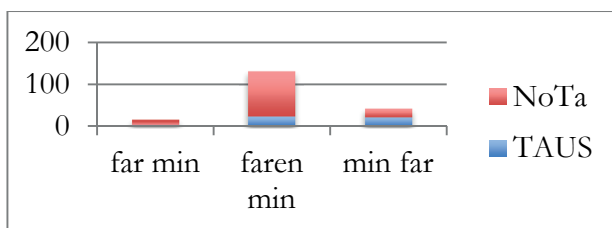

I TAUS og NoTA finner vi bare den førstnevnte typen, i henholdsvis (33a–b) og (33c–e):

(33)

- der sitter far min (c10, mann, 17, vest)
- far min far var tidlig (a06, mann, ca. 40, øst)
- da var far min gæren (066, mann, 50, Bjerke)
- far min var jo fra Eiker (055, mann, 91, Gamle Oslo)
- ja da blir dette far hans tenker jeg (153, mann, 34, Asker)

Men det er svært få tilfeller i begge korpusene sammenlignet med de to konstruksjonene som er felles for alle slags eiendomsforhold uavhengig av det semantiske innholdet av det eide – altså *faren min* og *min far*:

Figur 9: Possessivekonstruksjoner i TAUS- og NoTa-korpusene.

I TAUS er det 3 treff på *far min*, 24 på *faren min* og 72 på *min far*. I NoTa er det 13 treff på *far min*, 107 på *faren min* og 21 på *min far*. Også her er det altså en stor endring, hvor den spesielle slektskapstypen med ubestemt nomen og etterstilt pronomen er i sterk tilbakegang, mens typen som har etterstilt eiendomspronomen med etterfølgende navn er helt ute. (Dette siste følger nok av at også den preproprielle artikkelen er ute. De hører på et vis sammen.) Her er det flere andre alternativer som er vanlige i dag: *plassen til Knut*, *Knut sin plass*, *Knuts plass*.

8. Morfologi

Larsen (1907) gir en grundig gjennomgang av bøyingsystemet i Kristianias folkespråk. Her skal jeg kun ta for meg én, nemlig kløyvd infinitiv – altså det at infinitiv ender på enten *-a* eller *-e* avhengig av type (som er dels avhengig av fonologiske forhold i norrønt, og dels rent leksikalsk).

Braatens skikkelser har et fullt system av kløyvd infinitiv. I (34) vises det flest med *-a*, fordi disse er mest uvanlige fra et nåtidig perspektiv, men i (34h) er det et eksempel på at to forskjellige infinitiver er koordinert:

(34)

- a. Kom så skal jeg bæra'n for dig! (B, s. 213.)
- b. Nei nå var 'a sandelig på nippet til å forsova sig! (B, s. 15.)
- c. Gud veit forresten å han har å gjøra her på øya (B, s. 214.)
- d. Det var best å komma seg ut mens alt var stilt. (B, s. 216.)
- e. du må se å pella dig inn (B, s. 221.)
- f. bare la'n sova (B, s. 216.)
- g. han vilde ikke væra her (B, s. 215.)
- h. Vil du kanskje jeg skal komma bort og ruske litt i dig (B2, s. 18.)

I tabellene 4 og 5 er infinitivformene for en del av verbene fra (34) ovenfor undersøkt i TAUS- og NoTa-korpusene:

TAUS	<i>-a</i>		<i>-e</i>
bæra	2	bære	1
sova	0	sove	2
gjøra	15	gjøre	29
komma	12	komme	40
pella	0	pelle	0
væra	25	være	56
<i>Sum</i>	<i>54</i>		<i>88</i>

Tabell 4: Verbene gjøre og være med henholdsvis *-a* og *-e* i TAUS-korpuset.

NoTa	<i>-a</i>		<i>-e</i>
gjøra	70	gjøre	895
væra	95	være	1442
<i>Sum</i>	<i>165</i>		<i>2337</i>

Tabell 5: Samme verb med henholdsvis *-a* og *-e* i NoTa-korpuset.

Vi ser en åpenbar utvikling. I TAUS-korpuset utgjorde det samlede antallet av *a*-infinitivene over halvparten så mange som *e*-infinitivene. I NoTa har forskjellen eksplodert. Der utgjør *a*-infinitivene bare 7 % av det totale antallet infinitiver av verbene *gjøre* og *være*, mens da hele 93 % av infinitivene av disse to verbene ender på *-e*.

9. Variasjon, endring og (mer) syntaks

Den lille episoden fra melkebutikken i avsnitt 3 illustrerer hvordan det fantes flere språklige varianter, og at folk var klar over det. Denne lille dialogen fra en annen av Braatens fortellinger illustrerer de språklige forskjellene godt. Det er lille Harald fra en arbeiderfamilie i samtale med legen:

(35)

Men jeg er ikke sjuk! (Harald)

Nei syk du, du er jo frisk som en fisk (doktoren)

Du står og lyver, gutten min? (doktoren)

Nei, jeg juger ikke (Harald)

Jeg bader for mig sjøl (Harald)

... Ja, bare bad for dig selv bortpå stranda, du (doktoren)

(Braaten 1935: 225.)

Det er velkjent at språk fungerer som en viktig identitetsmarkør (se f.eks. LePage & Tabouret-Keller 1985), og Larsen generaliserer: “Selv de mest lavtstående dele av befolkningen er bange for at deres tale skal være bondsk.” (Larsen 1907: 20.)

På den annen side var det viktig at det ikke virket som man satte seg over andre:

Men middelstandssproget værgedes også mot det egentlige norsk-danske talesprog, nemlig ved frykten for den beskyldning, at man var indbildsk nok til at henføre sig selv til en høiere rangklasse end den man hørte hjemme i; den risikerte man, når man veg for meget av fra hele Østnorges talebruk. (Larsen 1907: 22.)

Haraldsrud (2012) skriver:

Den stadig voksende norskfødte embetsstanden blei mer utdanna og mer sammensveisa i tida 1814–1884 og følte seg dermed enda mer “fornemme” enn før (Rian 2003: 127). På grunn av disse sosiale endringene fikk embetsstanden behov for å markere sin sosiale posisjon også i dagligtalen. Dette gjorde den ved å benytte den danna dagligtalen, og ved å etter hvert distansere denne fra den norske dialekten.” Han siterer også Knud Knudsen, som viser at folk var klar over de ulike språklige variantene, og gjerne vekslet: “Vår „dannede“ klasse har dærimot i mangfåldige tilfæller to uttaler, en til hverdags-bruk og en annen, som gør tjeneste, såsnart den talende træder så at sige ut av hverdags-livet, idet han gir sig til at læse højt av en bok eller hålder fri målføring. (Knudsen 1876: 19.)

Finnes variasjonen i samme grad i dag? Mye tyder på at det ikke er tilfelle. Det er bare noen få sider ved Oslo-språket som ser ut til å være nokså uendret gjennom de to hundre årene: Diftongene brukes fortsatt, hankjønnspronomenene har ikke endret seg, spørreordet *åssen* brukes også i dag, og *hvem* brukes adnominalt.

Derimot er det svært mye som har endret seg: Det er ikke lenger noe kjent skille mellom kakuminale og supradentale lyder, færre ord brukes med senket vokal, trykk på første stavelse i lånord er på vei ut, kløyvd infinitiv finnes knapt lenger, trekjønnsystemet er erstattet av et tokjønnsystem, pronomenet *vårs* er helt erstattet av *oss*, pronomenet *hu* har tapt til fordel for *hun*, og pronomenet *dom/dom* er helt erstattet av *dem* (og *de*). Spørreordene som begynner med *å* er helt erstattet av bokmålsvariantene: *å* er erstattet av *hva*, *å ben* av *hvor*, *å mange* av *hvor mange*, *å tid* av *når*, *åffer* av *hvorfor*. Den preproprielle artikkelen er borte, og det samme er possessiver av typen *far min* og *plassen hans Hans*. Tabell 6 viser endringene kronologisk.

De endringene vi har sett, har alle vært vekk fra Kristiania folkespråk i retning av dannet dagligtale. I praksis betyr dette ofte i retning dansk (trykkplassering, overgangen til to kjønn, formen på negasjonsadverbet og mange av pronomenene og spørreordene, bortfallet av navneartikkel og formen på possessivfrasene). Stjernholm (2013) ser utviklingen av Oslo-målet i et språksosiologisk perspektiv og skriver: “[J]eg argumenter for at dagens situasjon i oslomålet må tolkes som et Type-D-repertoar, noe som impliserer dialektdød.” (Stjernholm 2013: 149.)

Siden den dannete dagligtalen har vunnet praktisk talt overalt, og gjennom det indirekte også dansk, må vi spørre: Kan det virkelig stemme at danskens innflytelse (via den dannete dagligtalen) så å si har endret Oslo-målet til dansk – to hundre år etter at Norge ble overdratt fra Danmark til Sverige? Når det gjelder tilstedeværelsen av retrofleksjer, som ikke finnes i dansk, og skarringen, som ikke fikk gjennomslag i Oslo i motsetning i Danmark, er svaret selvsagt nei. Men det finnes også andre språkdrag det er verdt å se på. Knudsen (1862) argumenterte i sin bok med det talende navnet *Er Norsk det samme som Dansk?* for at språkene er forskjellige. Her tar jeg fram en del av de språkdragene han nevner, som også i dag skiller Oslo-språket fra dansk.

Det språket Knudsen beskriver, den dannete dagligtalen, har bare to kjønn, men kjønnene på de enkelte leksemene er ikke likt (1862: 78–79). Dannet dagligtale har for eksempel intetkjønn i *et troll* og *et snøre*, mens disse er felleskjønn i dansk. Mye annet er også forskjellig: Flertall dannes ikke på samme måte (1862: 81), jf dansk *buse* og *lande* mot norsk *bus* og *land*.

<i>Endret</i>	<i>Når gjennomført</i>
Negasjonsadverb: <i>itte/inte</i> > <i>ikke</i>	før 1800
Retrofleksler: Kakuminal+supradental > nøytralisert skille	1900
Skarring > tungespiss-r	1950
Possessiv: <i>plassen hans Knut</i> > <i>plassen til Knut, Knut sin plass, Knuts plass</i>	1950
Pronomen 1.pl.akk.: <i>vårs</i> > <i>oss</i>	1970
Pronomen 3.sg.: animat og inanimat > bare animat	1970
Pronomen 3.pl.: <i>døm/dom</i> > <i>dem</i>	1970
Spørreord: <i>å</i> > <i>hva</i>	1970
<i>å hen</i> > <i>hvor</i>	1970
<i>å mange</i> > <i>hvor mange</i>	1970
<i>å tid</i> > <i>når</i>	1970
Kløyvd infinitiv > kun e-infinitiv	2000
Genus: Tre > to	2000
Spørreord: <i>åffer</i> > <i>hvorfor</i>	2000
Navneartikler > ingen artikkel	2000
Possessiv: <i>far min</i> > <i>faren min/min far</i>	2000
Trykk: trykk på 1.stavelse > etymologisk trykk på lånord	pågår
Pronomen 3.sg.fem.: <i>hu</i> > <i>hun</i>	pågår
Vokalkvalitet: åpne > trange, skriftspråksnære	pågår

Tabell 6: Oppsummering av endringen til de språklige trekkene som har vært diskutert i artikkelen. Tidsangivelsene bygger i stor grad på funnene i korpusene og antydningene i litteraturen. En endring ansees som gjennomført når ingen eller bare gamle mennesker (over ca. 70 år) har det aktuelle språkdraget. At endringen pågår, betyr at den opprinnelige formen virker litt gammelmodig, og at korpusstallene viser at det er et mindretall som har den i dag.

På det syntaktiske området er det store forskjeller: Norsk har dobbelt bestemthet (1862: 88), som i *den gamle mannen*, mot dansk *den gamle mand*. Formelt subjekt er forskjellig (1862: 89), siden dannet dagligtale har *det* mot *der* i dansk. Upersonlig subjekt (1862: 90) *en* i stedet for *man* finnes ikke i dansk, og det danske relativpronomenet *der* brukes ikke i dannet dagligtale, som har *som* (1862: 90). Dansk kan unnlate å skille preposisjon fra komplement, som i *til hvem han henvendte seg*, hvor norsk heller har strandet preposisjon: *hvem han henvendte seg til* (1862: 91). Norsk bruker eieform med preposisjon, som i *tjeneren til presten*, mens dansk har *prestens tjener* (1862: 97). Refleksivbruken er også forskjellig; dansk bruker ikke refleksiv *sin* i flertall og sier da *de kører deres biler* heller enn som norsk *de kjører bilene sine* (1862: 61).

Alle trekkene som Knudsen nevner som norske og som er trukket fram her, finnes i beste velgående i Oslo-målet også i dag, og de er knapt utsatt for variasjon. Felles for svært mange av dem er at de tilhører fenomener fra syntaksen. Syntaks er knapt nevnt av Larsen (1907). Syntaksen i Oslo-målet har altså hatt en annen utvikling enn fonologien, morfologien og deler av funksjonsordsinventaret.

10 Konklusjon

Oslo-målet har altså forandret seg svært mye på de 200 årene siden frigjøringen fra Danmark. Språkdragene som Knudsen (1862) trakk fram, og som vi diskuterte i avsnitt 9, var syntaktiske, og disse har endret seg mindre. Men endringene vi undersøkte og som var inspirert av Larsen (1907), og som dekket fonologi, morfologi og noen funksjonsord, har alle vært i retning av dannet dagligtale. Man må spørre hvorfor. I begynnelsen av avsnitt 9 ble det vist til at de forfatterne vi har diskutert her, og noe flere, alle pekte på betydningen av identitet for språklige valg. At Inger Bugges bok om korrekt dagligtale kom så sent som i 1949, viser at folkespråket holdt seg godt. Det er altså særlig i tiden etter dette – de siste seksti årene, at endringene har skjedd. Denne tiden faller sammen med en sterk økning i utdannelsesnivået i Norge, særlig Oslo, bl.a. som en følge av at Statens lånekasse for utdanning ble etablert i 1947. Med høyere utdanning følger en identitet som kunnskapsrik og velutdannet, hvor nettopp den dannede dagligtalen er viktig som identitetsmarkør og en sentral del av pakka.

Referanser

- Alnæs, Ivar. 1925. Innledning til *Norsk uttale-ordbok*. Kristiania. Også i: Jahr & Lorentz (red.), 110–145.
- B = Braaten (1935).
- B2 = Braaten (1930).
- Bokmålsordboka*. Digitalt: nob-ordbok.uio.no/om.html
- Brekke, Knud. 1881. *Bidrag til dansk-norskens lyd lære*, Kristiania. Også i: Jahr & Lorentz (red.), 17–78.
- Braaten, Oskar. 1930. *I godt selskap. Fortellinger*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Braaten, Oskar. 1935. *Oslofortellinger*. Oslo: Aschehoug.
- Bugge, Inger. 1949. *Korrekt dagligtale*. Oslo: Fabritius & sønners forlag.
- Christiansen, Hallfrid. 1948. *Norske dialekter*. Hefte 3: “De viktigste målmerker og deres råderom.” Oslo: Tanum.

- Fretheim, Thorstein. 1985 [1976]. Er bokmålet tvekjønnet eller trekjønnet? I: Jahr, Ernst Håkon & Ove Lorentz (red.), *Morfologi/Morphology*, 99–101. Oslo: Novus.
- Hanssen, E., Th. Hoel, E. H. Jahr, O. Rekdal & G. Wiggen. 1978. *Oslomål. TAUS skrift nr. 6.* (Hovedrapport.) Oslo: Novus.
- Haraldsrud, Andreas Drolsum. 2012. *Det læses med Æ.* Masteroppg. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hockett, Charles F. 1958. *A course in modern linguistics.* New York: MacMillan.
- Håberg, Live. 2010. *Den preproprielle artikkelen i norsk : ei undersøkning av namneartiklar i Kvæfjord, Gausdal og Voss.* Masteroppg. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Jahr, Ernst Håkon & Ove Lorentz (red.). 1981. *Fonologi/Phonology.* Oslo: Novus forlag.
- Johannessen, Janne Bondi & Bert Vaux. 2013. Retroflex variation and methodological issues: A reply to Simonsen, Moen, and Cowen (2008). I: *Journal of Phonetics*, Volume 41, Issue 1, January 2013, s. 48–55
- Johannessen, Janne Bondi & Kristin Hagen (red.). 2008. *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk.* Oslo: Novus forlag.
- Johannessen, Janne Bondi & Piotr Garbacz. 2013. Proprial Articles. I: *The Nordic Atlas of Language Structures Online (NALS)* Digitalt: tekstlab.uio.no/nals#/chapter/11
- Johannessen, Janne Bondi. 2008 a. Psykologiske demonstrativer. I: Johannessen & Hagen (red.), s. 63–77,
- Johnsen, Sverre Stausland. 2012. Variation in Norwegian Retroflexion. I: *Nordic Journal of Linguistics* 35, 02: 197–212.
- Knudsen, Knud. 1876. *Den landsgyldige norske Udtale.* Kristiania: Trykt hos W.A Brøgger.
- Knudsen, Knud. 1862. *Er Norsk det samme som Dansk?* Indbydelsesskrift til den offentlige Examen ved Kristiania kathedralskole 1862. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri.
- Larsen, Amund B. 1907. *Kristiania bymål. Vulgarsproget med henblik på den utvungne dagligtale.* Kristiania: Cammermeyer.
- LePage, R.B. & Andrée Tabouret-Keller. 1985. *Acts of identity: Creole-based approaches to language and ethnicity.* Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Lødrup, Helge. 1982. *De og dem* i dialekten på Oslo vestkant. I: *Norskraft* 37, 54–58.
- Lødrup, Helge. 1984. Enda mer om *de* og *dem* i dialekten på Oslo vestkant. I: *Norskraft* 42, 69–76.
- Lødrup, Helge. 2011. Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten? I: *Maal og Minne* 2: 120–36.

- NoTa-korpuset: Digitalt: tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html
- Opsahl, Toril. 2010. "Egentlig alle kan bidra!" – en samling sosiolingvistiske studier av strukturelle trekk ved norsk i multietniske ungdomsmiljøer i Oslo og en del av det større språkforskningsprosjektet "Utviklingsprosesser i urbane språkmiljø" (UPUS). Doktoravh. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Papazian, Eric. 1982. Mer om *de* og *dem* i som ikke-subjekt i normalisert Oslo-mål. I: *Norskkrift* 39: 20–47.
- Rian, Ø. 2003. *Embetsstanden i dansketida*. Oslo: Samlaget.
- Stjernholm, Karine. 2013. *Stedet velger ikke lenger deg, du velger et sted. Tre artikler om språk i Oslo*. Ph.d-avh. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Store norske leksikon*. Braaten, Oskar. Digitalt: snl.no/Oskar_Braaten
- Sørli, Mikjel. 1943. *Hedalsmålet. Stutt utsyn over lyd- og formlære med ei ordsamling*. Bergen: John Griegs forlag.
- TAUS-korpuset: Digitalt: tekstlab.uio.no/nota/taus/
- Torp, Arne. 1980. Samheng mellom fonologi og morfologi i lys av tri dømme frå norske dialektar. I: *Maal og Minne* 3–4: 173–180.
- Torp, Arne. 2007. *R – ei urokråke i språket*. Oslo: Samlaget.

Janne Bondi Johannessen
Professor
Tekstlaboratoriet, ILN
Postboks 1102 Blindern
Universitetet i Oslo
NO-0317 Oslo

jannebj@iln.uio.no